

زانـــكـــویـــا دهـــــوك

كـولـيـژا كـارگـێـرى و ئابوورى

پـشـكـا زانستێن دارایی و بانك

قـــونـــاغـــا ئـــێـــكـــێ

بـــــابـــــەت كـوردولـوجى

راپورتەك لدور

ئەنفال

ئامادەكرن

دەریا مسلم صبرى

ماموستایێ بابەتى

م.شرين جعفر

٢٠٢٣-٢٠٢٤

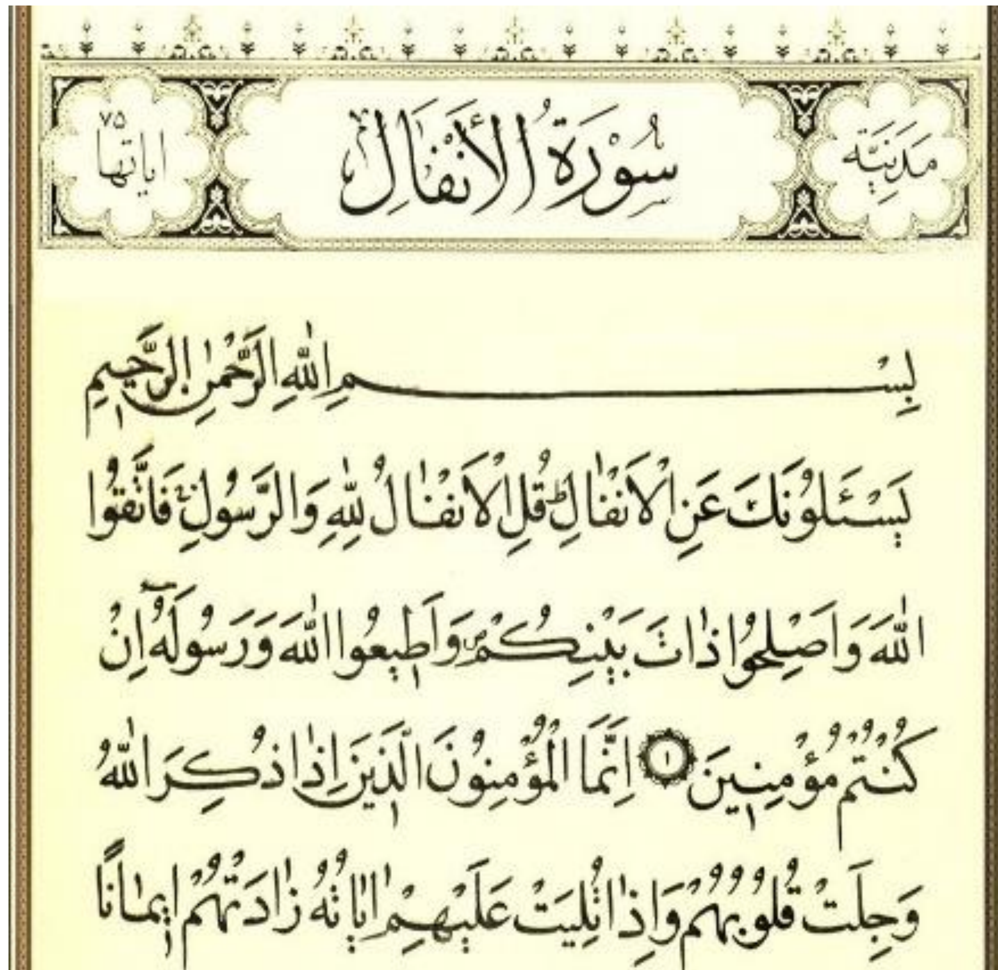
ناڤەروك

پێشەکی :

ئەنفال تاوانەکە دژی مروڤایەتیێ و مەزنترین تاوانە ، ژ هەمی تاوانا ١٨٢٠٠٠ سەدو هەشتێ و دوو هزار کورد ب زیندی بن ئاخکرن ، توانا ئەنفالێ ل سالا ١٩٨٤ دەستپێکر وهەتا سالا ١٩٨٩ بەردەوام بوو ب سەروکاتیا ((عەلی حەسەن ئەلمەجید)) پسمامێ (صەدام حسێنی یە) ، سەدام حسێن و پسمامێ وی خەلکێ شارێ تکریتێ بون تاوانا ئەنفالي بریتی بو ژ هێرشان ، بومبەبارنکرن ژ ئەسمانی و وێرانکرن و سیستەمي نیشتەجێبونێ دەرکرنا ب کومەل تیمین جێبەجێکرنێ وجەنگێ کیمیایی ناسناڤێ کیمیایی بدەستخوڤە ئینا چونکی کیمیابارانکرن ژلایێ ویڤەبوو.

ئەنفال چییە:

ئەنفال پەیڤەکا عەرەبییە و ژ کومکرنا پەیڤا (نفل) هاتیي ، کو ب زمانێ کوردی رامانا وێ دەست کەڤیت (ئەنفال) ناڤێ سورەتا هەشتێ د قورئانا پیروزدا دهیت :

سورة الأنفال
مدنية
آياتها ٧٥
بسم الله الرحمن الرحيم
يسئلونك عن الأنفال قل الأنفال لله والرسول فاتقوا
الله وأصلحوا ذات بينكم وأطيعوا الله ورسوله إن
كنتم مؤمنين ١ إنما المؤمنون الذين إذا ذكر الله
وجلت قلوبهم وإذا تليت عليهم آياته زادتهم إيمانا

ئەم دشێین (ئەنفالێ) بڤی رەنگي پیناسە بکەین (ئەنفال ئەو ناڤە کو ژ زنجیرەکا هێرش و پەلامارێن سەربازی کو ژلایێ رژێما عێراقێ ڤە نەخشە بوو دانابو وهاتیە ئەنجامدان.

تاوانا ئەنفالان دیاردەیەکا نە سروشتی بوو

د هەبوونێدا : گەلەك كار و كریار و دیاردە دكڤنە بەروكا مروڤی و كۆمەڵگەهـ و مللەتاندا ،ئەڤ كار و كریار و دیاردەیە هندەك د سروشتی نە ، كو ژلایێ خودایێ مەزن ڤە هتیینە چەسپاندن و دروست بووینە،خودایێ مەزن و میهرەبان حەز ل سەر كرییە،ئەڤ جۆرە دیاردەیە داینە،ئانكو د سروشتی نە،ڤان دیاردە و كار و كریارێن خودایێ مەزن بۆ مەرەمەكا بەرچاڤ و پێدڤی هاتینە چەسپاندن د هەبوونێدا،چونكی خودایێ مەزن حەزكرییە ل هەبوونا ڤان جۆرە دیاردەیێن سروشتی،بێگومان مەرەمەكا تایبەت هەیە،هەر دیسان باشیەك و ئەرێنیەك تێدا هەیە

بەلێ دیاردە و كریار و كارێن نە سروشتی یێن دهێنە كرن ژلایێ كەسێن دكتایۆر و فاشست یان حوكمەت و دەسهەڵاتدارێن زاڵم و ستەمكار یان ژی ژ لایێ كۆمەڵ و پارت و كەسانێن بەرژەوەندخواز و ئاغا و باڵەدەست و بەرپرس یان ژی ژلایێ هەر كەسانەكیڤە دهێنە ئەنجامدان،كو بۆ مەرەمێن خۆ یێن تایبەت یان ژی هندەك مەرەمێن سیاسی،لەشكەری،ئابووری،مەزهەب و تائیفی نە،ب تنێ بۆ بەرژەوەندی و رەگەزپەرستیا وان تاك و كۆم و حوكمەت و دەستهەڵاتدارا یە،لڤێرە مەرەم ژ كار و كریارێن سروشتی و نە سروشتی ئەڤە یە،كو كریارێن سروشتی ژلایێ خودایێ مەزن بەنە،بێگومان مفایەك تێدایە بۆ مللەتان،بەلێ كار و كریادێن نە سروشتی یان كار و كریارێن دەستكرد ژ لایێ دەستهەڵادار و پارت و حوكمەت و سەرۆك و هندەك كەسانێن دكتاتۆر وفاشست و بەرژەوەندخواز دهێنە ئەنجامدان ب تنێ بۆ بەرژەوەندیێن تایبەتێن وان ئێك ژ كریار و تاوان و كارێن شاش ئەوە،كو هەوێن ئەنفالان یێن حوكمەتا عیراقێ یا وی سەردەمی ل ساڵا) ١٩٨٨(ێ بەرامبەر مللەتێ كورد ئەنجام داین،لڤێرە باسێ مە ب تنێ ل سەر پیلان و پلانا وان .تاوان و زۆڵم و ستەما بەرامبەر گەلێ كورد ژ لایێ دژمنان بە هاتییە كرن یا بێ وێنە بوویە،ل گەل چ وەلاتان و مللەتان و كەسان نە هاتییە ئەنجامدان.دانانا پلانا ئەنفال و جینوساید و نەهێلانا كوردان و ب تایبەت ل كوردستانا باشوور یا بێ بنەما و پشتەڤانی نە بوو.هەر دیسان یا بێ كاركرنا پێشوەخت نەبوو.بەلكو هەوێن ئەنفالان ب

سالان هاتییه دارێژتن ژ لایێ دوژمنان ڤە،هەر ژ حوکمەتێن نەرێ یێن عیراقێ تاکو حوکمەتا بەعسا فاشست و صەدامێ دکتاتۆر ڤە ب جهـ ئینا ل سالێن هەشتییان ، ئانکو ل سالێن دەسپێکا هەشتیان هەتا کو ب دووماهیك ئینایی ل سالا) ١٩٨٨(ێ کو ب)٨ (قووناغان ، ئانکو هەشت هەوێن ئەنفالان بوون ب ڕاستی دیمەنێن هەوێن ئەنفالان یێن کو ل دژی مللەتێ کورد ل کوردستانا باشوور هاتیینە کرن ب تایبەت ل پارێزگەهێن سلێمانیێ،دهۆك،هەولێرێ و کەرکوك و هەمی باژێر و گوند و دەڤەرێن . کوردستانێ زۆر جەرگبڕ و جەرگهەژین و ب سەهم و نەخۆش بوون ، پشتی پلانا وان ب داوی هاتی و ب تایبەت پشتی راوستاندنا جەنگ و شەڕێ عیراو و ئیرانێ ئێکسەر ڕژێما عیراقا گەنی،لەشکەرێ خۆ ب چەکێ گران ژ بەڕوکێن شەڕی ڤەکێشا و بەر ب کوردستانێ بە ئینا کوردستان دورپێچ کرن و ب هزاران خەلکێ کورد و سڤیل و بێ گونەهـ کوشتن ،کانی و رویبار هشك کرن و بنئاخ کرن و ب هزاران دونەمێن دارستانیێن کوردستانێ یێن سروشتی و جوان سوتن و بڕین و ب هزاران زەڤی و رەز و بیساتێن ئاڤی و مێرگ و چیمەن یێن کوردستانێ یێن بەرهەمدار بێ خودان مان و سۆتن و کرنە.مشتاخە و ژ ناڤبڕن،کو هندەك داروبارێن ژ وان یێن کوردستانێ ، مینا دار گویز و سێڤ و تری و خۆخ و مشمش و حلیك و توی و باهیڤ و هرمیك و بیهـ و ئالوبالو و... هتد ژییێن وان ب دەهان سالان بوون،هەروەسا ب سەدان جۆرێن ب سەدان گیانەوەرێن کویڤی،مینا کەو و پەزکویڤی و بەراز و گورگ و حەفتیار و سیخۆر و جۆرێن باڵمدەیێن پڕ بها و) گوندەپەپۆ (بۆم و بزن مشك و جۆرێن ماران و جۆرێن گیانەوەرێن خشوك و جۆرێن ماسی و متایێن رویباری و گومان و مریشکێن ئاڤی و کوتر و کەڤۆك و ئەڵهۆ و گاپل و ژیژی و سڤۆرە و بەرکوتەك و زەرزیری و چرکونە و تیتیك و سڤیانوك)سیڤاندوك(و قەلەرەشك و کویسەلە و کیڤژالە و کێڤریشك و رویڤی و جۆرێن ئادی یا بەلاتینك و... هتد.کو ب سەدان جۆرێن دی یێن گیاندارێن کەهی مینا میهـ و پەز و بزن و چێل و گا و کەر و هەسپ و هێستر و ماکەر و ماهین و مریشك و دیکل و عەلۆك و قاز و وەردەك و کوتر و ..هتد.برن و کوشتن ، هندەك ژی ل مەزادان فرۆتن چەندین بێژین و ڤەگێرین ب داوی ناهێت ، ئەو

زۆڵم و زۆرداری و مینەت و نەهامەتێن ڕژێمێن عیراقا گەنی ب سەرێ مللەتێ کوردێ جوامێر و ژیانخواز و ئاشتی خواز ئینابن .

ئەمشەو شیعرم ئەدەم لە خاچ

ئاسمان (سوور) ئەکەم بە نزا

گڕ بەرئەدەم لەو فەرهەنگەی

(ئەنفال)ی لێ دروست کرا ......!

ئەمشەو نەفرەت لە هەموو شت

(ئەنفال) لە پێش هەموویانەوە ....!

ئەمشەو حەرفێك ماچ ناکەم

نەك پیتی (ئ .ە.ن.ف.ا.ل) ی بەرکەوێ

ئەمشەو نەفرەت لە هەموو شت

دەریا هەڵبجەیی

هەوێن ئەنفالا :

ئەنفالا ئێكێ :

ئەنفالا دولا جافایەتی ل (٢٣ شواتێ تا ١٩ ئادارا ١٩٨٨) ئەڤ هەوە ب هێرشکرنا سەر گوندێن (سەرگەلو بەرگەلو) یێن دولا جافایەتی ،ئەڤ هێرشا بەربەلاڤ سنوورێ باژێرکێ (سورداش ،دوكان ، سەرچنار، قەلاچوالان،چوارتە) ڤەگرت ، ب سەرپەرشتیا وەزیرێ بەرگریا عیراقێ (سلطان هاشم) بوو.

ئەنفالا دوویێ :

ئەنفالا دوویێ ژ (٢٢ئاداري تا ١ نیسانا ١٩٨٨) ب دوماهیك هات ،ئەڤێ ئەنفالێ دەڤەرا قەرەداغ ڤەگرت ل (تەكیە،سیوسێنان سەگرمە ، بازیان ، سەرە ....هتد) پرانیا خەلكێ وان ڤەگوهاستنە بو (نوگرە سەلمان) ل بیابانا سەماوە.

ئەنفالا سیێ :

ئەڤ ئەنفالە ژ هەیڤا (٧ تا ٢٠ نیسانا ١٩٨٨) ئەڤي ئەنفالێ دەڤەرا گەرمیان ڤەگرت ، مەزنترین و بەرفرەهترین هێرش بوو ل سالا ١٩٨٨ بو سەر كوردستانێ ، كو دەڤەرێن (دۆز ، قادركەرەم ، كەلار،كفری،چەمچەمال،تێلەكو،پێبازنسەنگاو،تەكیە،وپشكەك ژ دەڤەرا ئاخجەلەر)رامالین، زیانێن گیانی و مادی یێن مەزن ب ئاكنجیێن نێزیكی (٥٠٠) گوندێن ڤێ دەڤەرێ كەفت.

ئەنفالا چوارێ :

جوگرافیا ئەڤێ هەوێ (ئاڤزێلا ،زێێ بچویك) بوو ، كو هێلا سنورێ هەردوو پارێزگەهێن كەركوك و هەولێر دگەهینتە ئێك ، ئەڤ هەوە ل ((٤/٨/ تا ١٩٨٨/٥/٢) بوو ، و ئەنجامدا (٢٣٧) گوند سوتن و راستكرن ونێزیكی (٢٥٠٠) كەسان ل دەشتا كویە و ٣٠٠٠ كەس ل دەڤەرێن (شێخ بزێنێ وناشوان) بێ سەرو شوینكرن.

ئەنفالا (٧،٦،٥)

ل دولا چياييێن شەقلاوە و رەواندۆز ژ(٥/١٥ تا ١٩٨٨/٨/١٦) دەستپێکا ڤي هێرشێ بوون کول (١٥ گولانێ ١٩٨٨) رۆژا دوماهيێ يا هەيڤا رەمەزانێ ، (چەند فروکەکێن رژێما بەعس گوندێن (وەرە ، نازەلين ، کاموسەك ، ئەسپيندارە ، عەلياوە ، سماقولی) کيميا رانکرن ، د ئەنجامدا بو ئەگەرێ ژ دەستدانا هەژمارەکا زۆرا وەلاتيێن سڤيل ومراربوونا تەرش تەوالێ وان ، لي هێرشا سوپایێ عيراقي بو دەڤەرا (دولا باليسان) ب توندترين هێرش بوو. دوماوي هەوێن ئەنفالێن (٧،٦،٥) ٥٣ گوند ل ناحيێن (خەليفان و رەواندۆز و خوشناو) ويرانکرن. کو سەرجەم خێزانين وان (٢٦٠٢) بوون.هەروەسا(٢٤)قوتابخانە و(٥٢) مزگەفت .ژبلي هشکرنا ب سەدان کاني و جوکان و سوتنا رەز وباغ و بيستانێن وان دەڤەران،کو ژێر خانا ئابووری پێك دئينا ژناڤبرن.

ئەنفالا هەشتێ: ئەنفالێن بهەهدينان (٨/٢٥ تا ١٩٨٨/٩/٦) پشتي شەرێ (عيراقێ و ئيراني) لديڤ بريارا جڤاتا ئاسايشا دەولی يا ژمارە (٥٩٨) راوستيای. رژێما عيراقی دەست ب هەوێن ئەنفالێن بەهدينا کرن. کو دژوارترێن هێرشا موشەکين عنقود ل (٨/٢٤) بو سەر گودێن سپينداریێ ل بناریێ جيایێ گارەی بوو و رۆژێن دويڤدا پتر ژ (٥٠) گوندان کەفتنە بەر هێرشێن رژێمێ وەکی گوندێن (رهيکێ – باوەرکا کەڤری-مێزێ – سپينداري – گەرەگو-زێوە شکان-رەزيکی- سياری- ئاڤوکێ) هەرەوسا گوندێن (برجينێ- ناحيا زاويتە-دەڤەرا زیێ خابيری-هيسێ – خرابە-ئيکمالێ-بەرواری ژێری) کيميا بارنکرن.

ئەنجامێن هەوەیێن ئەنفالان و کارتێکرنا وێ ل سەر کوردستانێ :

١- وێرانکرنا پرانیا گوندێن کوردستانێ کو هژمارا وان پترژ (٤٥٠٠) گوندابوون.

٢- بێ سەروشوینکرنا نێزیکی دووسەد هزار مروڤێن کورد .

٣- هەرفاندنا ژێرخانا ئابووریا کوردستانێ .

٤- تێکدانا وراستکرنا جهێن دیروکی و رەوشەنبیری وزانستی.

٥- پەیرەوکرنا سیایەتا ئەرد سوتنێ ، ب کیمیاباران وژەهرکرنا ژیدەرێن ئاڤێ ،ژبۆ نەهێلانا هەمی رەنگێن ژیانێ ل دەڤەرێن کوردی.

٦- ژناڤبرنا بنەمایێن ژیانا خەلکێ گوندان و ئاکنجیکرنا وان کومەلگەهێن ب زوری.

٧- هەلوەشاندنا شێوازێ جڤاکێ کوردی .

٨- کارتێکرنا لایەنێ دەرونی مو ژ ئەنجامێ ڤان هەوێن ژناڤبرنێ ، تاکێ کورد نەبوویە کەسایەتیەك سەربخۆ هەست ب ئایندەیەکێ نوی وگەش بکەتن.

ژێدەر :

هەوێن ئەنفالا: